

УДК: 159.923.2

© Л.М. Абсалямова, 2011 р.

Л.М. Абсалямова

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

КАТЕГОРИЯ ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВІКОВІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглядається поняття зрілості з позицій вікової психології. Аналізуються вікові границі досягнення особистісної зрілості. Розкриваються ознаки зрілості, які виділяються у віковій психології.

Ключові слова: вік; особистісна зрілість; психічний розвиток дорослої людини; провідна діяльність; суб'єкт.

Л.Н. Абсалямова

КАТЕГОРИЯ ЗРЕЛОСТИ ЛИЧНОСТИ В ВОЗРАСТНОЙ ПСИХОЛОГИИ

В статье рассматривается понятие зрелости с позиций возрастной психологии. Анализируются возрастные границы достижения личностной зрелости. Раскрываются признаки зрелости, выделяемые в возрастной психологии.

Ключевые слова: возраст; личностная зрелость; психическое развитие взрослого человека; ведущая деятельность; субъект.

L.N.Absaljamova

CATEGORY OF THE MATURITY OF THE PERSON IN AGE PSYCHOLOGY

In article the concept of a maturity from positions of age psychology is considered. Age borders of achievement of a personal maturity are analyzed. The signs of a maturity allocated in psychology of development reveal.

Key words: age; a personal maturity; mental development of the adult person; leading activity; the subject.

Проблема. Зрілість як поняття психології відрізняється багатозначністю [1; 14]. Є кілька способів трактування даного поняття. Найважливішими з них є розуміння зрілості: а) як стадії розвитку людини, що відокремлює дитинство від старіння, б) як реалізація загальної тенденції психічного розвитку людини, в) як результат досягнення найвищого рівня розвитку, г) як розвиток різних компонентів психічної організації (емоційна зрілість, інтелектуальна зрілість, моральна зрілість, соціальна зрілість, біологічна зрілість), д) як розвиток здатності до досягнень [2].

Прояв зрілості означає, що людина прагне зберегти свою цілісність як суб'єкта й особистості, а отже, робити те, що відповідає її життєвим смислам і власної суб'єктності, тобто її інтегративної унікальності. Зрілість виступає як

системна (молярна) характеристика, що поєднує всі інші види й ознаки зрілості в єдиний конструкт [5].

Виділяють емоційну, моральну, особистісну, інтелектуальну, соціальну, біологічну, професійну зрілість. Для розуміння змін, які відбуваються в середині життя, доцільно використовувати уявлення про особистість як про принципово мінливу систему, яка постійно й активно конструє свій внутрішній світ і світ своєї соціальної взаємодії [7].

Зрілість цікава і як один з найбільш тривалих і багатих різними особливостями періодів життя, і як категорія, феноменологія якої може сприяти всебічному аналізу загальних закономірностей розвитку психіки. Тому **мета** даної статті – розглянути поняття зрілості особистості з позицій вікової психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш тривалий період онтогенезу – період зрілості – має досить умовну границю, що відокремлює його, з одного боку, від юності, а з іншого боку – від процесу старіння, що починається. Уже в перших періодизаціях життєвого шляху людини вона характеризувався як час розквіту, найвищого розвитку інтелектуальних здатностей і особистості. Однак чітких визначень, коли починається й закінчується цей пік (точніше, плато) розвитку, дати практично неможливо не тільки тому, що існує величезна варіативність саме в цей період розвитку, але й тому, що складно дати конкретне визначення поняття розквіту в розвитку інтелекту або особистості людини. Якщо говорити про нижню границю, то психічний розвиток у зрілості пов'язаний із професійним самовизначенням юнака, знаходженням його матеріальної незалежності від своїх батьків, що не має прямого зв'язку з високим рівнем розвитку, але може більш-менш точно фіксуватися й має точні соціальні й вікові границі – закінчення навчання, початок трудової діяльності.

Що стосується другої границі, що відокремлює зрілість від старості, – ця границя так само або, може бути, у ще більшому ступені рухливою. Їй складно дати психологічне наповнення, тому що інволюційні процеси вкрай нерівномірні в різних сферах психіки й характеризуються дуже більшим розкидом залежно від соціального стану людини, рівня інтелекту, стану його здоров'я, рівня вітаукту [5;

6; 8]. Тому прийнято цю границю також визначати по формальній ознаці – часу виходу на пенсію, хоча реально більша частина людей продовжують свою трудову діяльність і після цього часу.

Важливим моментом даного періоду є той факт, що в цей час завершуються процеси дозрівання людського організму й поступово вступають у дію закони фізіологічного старіння, ознаки якого стають явними наприкінці даного періоду. Співвідношення процесів еволюції й інволюції, очевидно, має значення для характеристики цього періоду, особливо в його нижній границі, однак психологічні ознаки прискорення інволюційних процесів практично ще не вивчені [5; 10; 11; 13].

Вивчення пізнавальних здібностей людини в дозрілих літах показало їх складну й неоднозначну динаміку, пов'язану з тим, що розквіт і спад різних когнітивних функцій не збігаються за часом. Так, з віком поступово слабшає короткочасна пам'ять, а до 30-35 років може спостерігатися деяке зниження ефективності оперування новою інформацією [8-11]. У той же час збільшується загальна поінформованість і заглиблюється й розширюється зміст знань людини, здатність до адекватного й гнучкого формування й зміни схеми ситуації, системи понять. Ці зміни в інтелектуальній сфері пов'язані з розходженнями в становленні й функціонуванні двох видів інтелекту – «кристалізованого» і «рухливого», або «текучого». Якщо можливості другого з віком знижуються, то потенціал першого, навпроти, виявляє тенденцію до більш повного розкриття в другій половині життя. Цим, зокрема, пояснюється й досить розповсюджений факт найбільш високої творчої продуктивності в дозрілих літах [4; 6; 12]. При цьому багато дослідників відзначають, що для збереження активності в період зрілості, особливо до його кінця, дуже важлива поява нових захоплень, нових сфер діяльності або розширення кола спілкування за рахунок включення в нього нових, хоча й не дуже близьких людей, пов'язаних з новими захопленнями або сферами діяльності людини [10].

Тут важливі два моменти: по-перше, внесення розмаїтості в рольові позиції й заняття людини, а по-друге, особливості навчання новим видам діяльності в

дозрілих літах. Перший момент доводить необхідність змін, що порушують деякий уже устояний монотонний хід життя в зрілості. Дійсно, на початку зрілості істотно розширюється коло спілкування людей, у який входять не тільки близькі друзі, але й колеги по роботі, знайомі, пов'язані з різноманітними сферами рольової діяльності дорослої людини. Однак поступово сфера спілкування якщо не звужується, то перестає розширюватися, а міжособистісні відносини більш-менш стабілізуються. Нові заняття й нові контакти, очевидно, допомагають зберігати мотивацію до самої активності, високий емоційний тонус і спрямованість на зміни, що підтримують упевненість людини у своїх здатностях до зміни й можливостях самореалізації. Особливо, очевидно, ці нові сфери діяльності й нові ролі важливі для людей, що несвідомо відчують свою неповну реалізацію в обраній сфері життя, неможливість або складність змінити вже звичний уклад, що не відповідає адекватної для людини формі соціалізації, порушує цілісність особистості.

Не менш цікава й динаміка формування нових видів діяльності в людей похилого віку. Як показують багаточленні дослідження, проведені, насамперед, у рамках біхевіоризму, вона фактично не відрізняється від динаміки інших віків [8; 11]. Дослідження, проведені психологами, що займалися вивченням інтелектуального розвитку зрілих осіб і людей похилого віку, також показали, що формування нових навичок у них проходить за аналогією з формуванням тих же навичок і понять у підлітків і юнаків. Таким чином, у цілому можна говорити про те, що закономірності функціональної періодизації в більшій мері можуть поширюватися на всі вікові періоди, чим закономірності генетичної періодизації.

Можна також припустити, що питання про преформованості або відкритості процесу розвитку в період зрілості стає особливо ясным, тому що саме в цей час найбільш повного розкриття всіх сторін психіки людини проявляються (або не проявляються) ті обмеження, які задаються її біологічною й психологічною організацією, соціальною ситуацією розвитку. Неможливість реалізувати себе в конкретній соціальній ситуації, у тім діапазоні ролей, які пропонує людині час і оточення, приводить до випадання її із соціуму й подальшої фрустрації

самореалізації, що неможлива поза соціумом. Крім того, рівень розвитку культури, мистецтва й науки в конкретному суспільстві, також накладає певні границі на творчу активність зрілої людини, адже геній, як точно помітив ще Дж. Болдуїн, є характеристикою не тільки людини, але й суспільства, що може оцінити продукти її діяльності.

У той же час стосовно до поняття «зрілість» зовсім неможливо використовувати поняття провідної діяльності, не дуже чітко вживане й в інших вікових періодах. Однак, якщо говорячи про дошкільний або молодший шкільний вік, ще можна використовувати цей термін стосовно до гри або навчання, то в період зрілості неможливо не тільки говорити про якусь провідну діяльність, але й про провідну сферу розвитку.

Важливою характеристикою періоду зрілості є його неоднорідність, а тому в багатьох концепціях розвитку він розділяється на окремі стадії: молодість, розквіт, властиво зрілість.

Деякі вчені виділяють дві стадії зрілості – першу (21 – 45-50 років) і другу (45-50 – 60 років). У зв'язку із цим виникає цілий комплекс питань, пов'язаних із проблемою генетичної періодизації, сполучення еволюційного й революційного шляхів розвитку, виділення негативної й позитивної фази криз. Насамперед, чи можна вважати єдиним період від 21-25 до 50-60 років, тому що наведений вище поділ не має на увазі розподілу стабільного етапу життя на критичні й ліричні фази? Однак неможливо заперечувати наявність не тільки кількісних, але і якісних змін у змісті ідентичності, у процесі соціалізації, у характері спілкування й інтелектуальній сфері людей зрілого віку.

Тому не дивно, що в багатьох дослідженнях робляться спроби довести наявність криз і в цьому періоді, хоча їхній зміст і вивчений значно менше, ніж зміст криз дитинства і юності [4; 10]. Складність їхнього вивчення пов'язана з тим, що вони протікають, як правило, більш сховано, без виражених змін у поведінці. Для розуміння сутності кризи середини життя необхідно відзначити, що визначальним для розвитку особистості в зрілості, на думку більшості психологів, є прагнення до найбільш повної самореалізації в різних сферах життя

– професійної, сімейної, творчої. Висока продуктивність і задоволеність результатами власної діяльності дає людині почуття повноти й сенсу життя. Навпроти, нездатність успішно ввімкнутися в життя суспільства, знайти своє місце, приводить до тяжких переживань особистісного застою. У пізній зрілості й літньому віці істотний вплив на самооцінку й ступінь задоволеності людини життям починають робити її діти, які стали дорослими. Їхня успішність може стати потужним підтвердженням самоактуалізації людини, додати зміст її життя. Розрив зв'язків з дітьми, їхньої невдачі можуть стати підтвердженням безглуздості більшої частини витрачених зусиль.

Кризи зрілості, таким чином, пов'язані із процесом переосмислення цінностей і цілей життя, появою нових мотивів. У якості одного з найбільш значних криз виділяють «кризу середини життя» (між 35 і 40 роками). На думку Е. Еріксона, вона пов'язана з рефлексією, з аналізом досягнень і помилок, допущених у минулому, а також з оцінкою своїх можливостей самореалізуватися у відрізок життя, що залишився [15].

Необхідно визнати не просто неоднорідність періоду зрілості, але й існування різних етапів життєвого шляху, що мають різні цілі й, можливо, різне емоційне наповнення й темп розвитку. Так, у першій половині періоду зрілості домінує мотивація професійної й особистісної самореалізації, пошуку індивідуальних форм і шляхів соціалізації у величезному світі, що постійно змінюється. Криза середини життя в цьому випадку дійсно пов'язана з первісним підведенням підсумків і аналізом того, наскільки адекватна обрана стратегія життя, чи влаштовує людину її соціальний статус і рольові позиції, наскільки гармонійно сполучаються різні аспекти ідентичності. Звичайно, у більшості випадків ця рефлексія життєвого шляху не усвідомлюється, а тому і її корекція недостатньо адекватна й повна. У кожному разі феноменологія кризи проявляється в емоційному тоні поведінки, у переживаннях людини, пов'язаних з навколишнім світом, людьми, зі ставленням до себе.

Тому й характер протікання переживань, і тих якісних змін, які відбуваються в період кризи, пов'язаний із плодотворністю попереднього етапу

життя й не може розглядатися як революційний стрибок у розвитку. Навпроти, можливо, саме в цей момент у випадку неадекватного для людини обраного стилю життя, порушення цілісності його уявлень про себе, беруть початок деякі інволюційні процеси, що починаються з відхилень у поведінці й у ставленні до себе, що стимулює й початок соматичних і психофізичних відхилень, хвороб. У кожному разі дана криза не може протікати за схемою «негативна – позитивна фаза», тому що позитивний підсумок рефлексії прожитого не пов'язаний з негативізмом стосовно минулого, а негативний не часто приведе до вдалих змін і в професії, і в родині, і в самому собі.

Для розуміння тих змін, які відбуваються в середині життя, доцільно використовувати домінуюче сьогодні уявлення про особистість як про принципово мінливу систему, що постійно й активно конструює свій внутрішній світ і світ своєї соціальної взаємодії.

У моделях конструкціоністської спрямованості й особистість, і соціальне середовище розуміються як взаємодіючі в загальному процесі створення (конструювання) світу. Це дає можливість зробити **висновок** не тільки про важливість вироблення активної позиції, але й необхідності сполучення індивідуальних особливостей стилю життя людини з нормативністю й цінностями, прийнятими в суспільстві.

Список літератури

1. Абсалямова Л.М. Аналіз основних наукових підходів до феномена зрілості особистості в психології // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 37. – Харків: ХНПУ, 2010. – С. 6-14.
2. Абсалямова Л.М. Види та критерії психологічної зрілості людини // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 38. – Харків: ХНПУ, 2011. – С. 5-17.
3. Абульханова К.А. Принцип суб'єкта в отечественной психологии // Психология. – 2005. – Т. 2. – № 4. – С. 3-22.
4. Акмеология // Под ред. А.А. Деркача. – М.: РАГС, 2002. – 650 с.
5. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
6. Анциферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. – М.: Изд-во «Институт Психологии РАН», 2004. – 414 с.
7. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта. – М.: Изд-во ИП РАН; СПб.: Алетейя, 2003. – 274 с.
8. Геронтопсихология // Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та,

2007. – 391 с.

9. Голдберг Э. Парадокс мудрости. Научное опровержение «старческого слабоумия». – М.: Поколение, 2007. – 384 с.

10. Ермолаева М. Практическая психология старости. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 320 с.

11. Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Питер, 2000. – 759 с.

12. Лидерс А.Г. Кризис пожилого возраста: гипотеза о его психологическом содержании // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Издат. центр «Академия», 2003. – С. 131-135.

13. Развитие психофизиологических функций взрослых людей / Под ред. Б.Г. Ананьева, Е.И. Степановой. – М.: Педагогика, 1972. – 359 с.

14. Феномен и категория зрелости в психологии // Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 223 с.

15. Эриксон Э. Детство и общество. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.